

PŘADLÁCTVÍ VLNY A BAVLNY

Textilní výroba, ať už řemeslná, či manufakturní, převyšovala ostatní výrobní odvětví, např. železářství, papírnictví, sklářství apod., jak po hospodářské stránce, tak i významem, jaký měla pro tehdejší společnost. Ve vlnářství, plátenictví a bavlnářství nacházelo obživu mnoho tisíc lidí ve městech a na venkově. V železárnách ještě v 18. století pracovalo v nejlepším případě několik desítek lidí. Ve stejné době nebyly výjimkou textilní manufaktury s několika sty i více zaměstnanci. Vedle manufaktur však existovalo mnoho tisíc řemeslnických dílen, v nichž pracovali početní soukeníci, cajkaři a tkalci.

Nejčetnější skupinou pracovníků v textilní výrobě byli přadláci. Předení zůstalo po dlouhé období na nízké technické úrovni. Mezi předením a tkaním v plátenictví, vlnářství a bavlnářství byl značný nepoměr. K zajištění příze pro jeden stav bylo zapotřebí 6—10 přadláků. Jestliže přadláci dělali hrubou přízi, stačili jí vyrobit více. Při náročnějších tkaninách, k nimž byla nutná jemná příze, muselo pracovat více přadláků, aby soukenický mistr či manufaktura měli pro každý stav dostatek tohoto polotovaru. Tam, kde byla textilní výroba rozšířena, bylo potřebí mnoho set i tisíc přadláků, aby ji zásobili přízí. Teprve spřádací stroje, objevující se v našich zemích sporadicky koncem 18. století, vyrovnaly v průběhu 1. poloviny 19. století nepoměr mezi předením a tkaním. Narušily však rozhodně dosud tradiční skladbu zaměstnanců v textilních odvětvích. Počet přadláků se v období továrního velkoprumyslu podstatně snížil.

Předení tří surovin, lnu, vlny a bavlny, lišilo se rozdílnými technologickými postupy. Mezi těmito třemi skupinami přadláctví však byly další podstatné rozdíly. Nermalou úlohu měl původ a charakter těchto surovin. Len se pěstoval všude pro domácí spotřebu, nejčastěji ovšem v horských oblastech. Lidé na venkově pěstovali len, aby si ze lněné příze zhotovili plátno na šaty, na prádlo či jiné potřeby, např. plachty apod. Běžné druhy lněné příze dovedli příst obyvatelé na venkově stejně jako ve městech bez rozdílu věku a pohlaví.¹ Podstatně odlišné byly podmínky v přadláctví vlny. Také vlna

¹ O přadláctví lnu viz mou výše uvedenou práci, *Plátenictví*, str. 43.

byla surovinou dostupnou masám obyvatelstva. Ovce chovali jak feudálové, tak poddaní na venkově, a ani část obyvatel malých zemědělských měst nebyla bez ovcí. Avšak způsob výroby vlněných tkanin byl zcela jiný než výrobků lněných. Výrobní postupy, technologie a technika zpracování suken a ostatních vlněných tkanin byly mnohem náročnější než při výrobě hrubého plátna. Ten, kdo chtěl tkát sukno, musel mít značnou kvalifikaci a jeho dílna musela být lépe vybavena než dílna venkovského tkalce, sestávající hlavně ze starého, z generace na generaci děděného stavu. Poddaný, jenž v zimě měnil pluh za stav, nepotřeboval k výrobě lněných pláten velké zkušenosti ani zvláštní kvalifikace, aby ze své příze utkal to, co potřeboval. Podomácká výroba vlněných tkanin byla však výjimkou; jen na východní Moravě byla častější.² Soukenictví a cajkařství zůstalo v podstatě také v 18. století záležitostí městských řemeslníků. Soukenické cechy, jako hlavní představitelé vlnářství, dovedly si udržet své monopolní výsady déle než cechy plátenické a zabránily šíření vlnářství na venkově do té doby, dokud jim to státní hospodářská politika neznemožnila. Ale ani pak, v posledních desetiletích 18. století, se vlnářství na venkově, s výjimkou okolí manufaktur, příliš nerozšířilo. Obdobně jako tkání, ani předení vlny se nestalo záležitostí širokých mas obyvatelstva, tím méně venkovského. Zatím co každý pěstitel lnu hleděl svou úrodu zpracovat, len upříst a prodat přebytek příze, chovatelé ovcí prodávali vlnu. Prodej vlněné příze byl vzácnou výjimkou, zatím co obchod se lněnou přízí byl mnohem důležitější než obchod se lnem. Soukeníci, cajkaři, vlnářské manufaktury a vůbec všichni řemeslníci pracující s vlnou si ji opatřovali a dávali sami spřádat. Vlnu předlí členové soukenických rodin, chudší obyvatelé měst a ve velkých vlnářských střediscích, kde nestačily pracovní síly ve městě, předlí také venkovští lidé z okolních vesnic. Přadláctví vlny se omezovalo na užší okruh lidí v blízkosti soukenických cechů nebo manufaktur.

Také přadláctví bavlny mělo specifické zvláštnosti. Bavlna se dovážela. Byla surovinou nedostupnou širším masám. V našem prostředí se zpracování bavlny rozšířilo znatelně až ve 2. pol. 18. století. Bavlněné tkaniny počaly vyrábět na Moravě a ve Slezsku hlavně manufaktury a teprve koncem 18. století a pak v 1. polovině 19. století se zpracování bavlněných tkanin rozšířilo také mezi řemeslníky. Mnozí tkalci zanechávali výroby lněného zboží a přecházeli na výrobu bavlněných tkanin, po nichž byla větší poptávka. Předení bavlny se lišilo od způsobů, jak se zpracovával len a vlna. Lidé, kteří měli bavlnu příst, museli se tomu naučit. Manufakturní podnikatelé, chtějící mít pracovní síly, museli jim poskytnout nutnou kvalifikaci. Proto předení bavlny se omezovalo na oblasti, v nichž měli sféru

² SAB, Gub. Z-16a.

zájmu podnikatelé v bavlnářství. Každá manufaktura úzkostlivě střežila své přádláky, aby je nepřetahovali konkurenční podnikatelé.

V přádláctví vlny a taktéž bavlny lze v našem prostředí rozeznávat zhruba dvě vývojové fáze. Předěl tvoří polovina 18. století. Do vývoje přádláctví všech tří druhů surovin zasahoval stát svými reformami. Od poloviny století se předení v důsledku rychlého rozmachu textilní výroby pronikavě šířilo.

O předení bavlny před polovinou 18. století nemáme vcelku zpráv, protože se bavlnářství na Moravě a na území Rakouského Slezska omezovalo pouze na několik cajkařů, kteří používali bavlny k výrobě některých druhů tkanin. Je možno se zmínit také o šumperských trypařích, zhotovujících však před polovinou 18. století většinou lněný tryp a jen tu a tam užívajících bavlněnou přízi. Teprve od 50. let se datuje vznik později rozsáhlé šumperské bavlnářské výroby, ať už šlo o bavlněný tryp či manšester, popřípadě také některé jiné druhy zboží.³

Soukeničtí mistři směli před rokem 1765 zpracovávat jen tolik příze, kolik jim dovolovaly jejich cechovní stanovy. Jen v některých ceších čas od času se ztrácely hranice maximálně povoleného objemu výroby, jestliže se mimořádně zvýšila poptávka.⁴ Objem výroby a počet zaměstnaných osob zůstával po dlouhá léta bez podstatnějších změn. To znamená, že také počet přádláků vlny nedoznal větších výkyvů. Cechovní mistři zpracovávali obyčejně ve své režii aspoň část vlny. Členové jejich rodin vlnu třídili, čistili a předlí. Také tovaryši, pro něž mistři neměli dostatek práce, účastnili se předení. Jestliže členové rodin cechovních mistrů nestačili upříst všechnu vlnu, dávali ji mistři zpracovat chudším lidem ve městě, hoferům a jejich rodinám, i starým, těžší práce neschopným lidem. Jen tam, kde nestačili ani městští lidé, dávali soukeníci příst svou vlnu také na vesnice.

Od poloviny 18. století se na Moravě počalo objevovat přádláctví bavlny. Zásahu o jeho rozšíření měly bavlnářské manufaktury, a to nikoli domácí, ale cizí. I když první větší moravská manufaktura vznikla až koncem 60. let, v sousedství, na Slovensku v Šaštíně a v Rakousích ve Švechatech, byly na svou dobu rozsáhlé bavlnářské manufaktury a obě měly značný význam pro počátky moravského bavlnářství. Hledaly pracovní síly — přádláky — a od poloviny 18. století pronikaly na některá moravská panství, získávajíc poddané k předení. Vrchnosti podporovaly obě manufaktury, protože měly užitek z toho, že jejich nejchudší poddaní našli obživu. Na panstvích v kra-

³ Srovn. kapitolu VIII.

⁴ Např. v Jihlavě bylo na poč. 18. stol. soukeníkům povoleno, aby zhotovovali libovolné množství suken. Stalo se tak jedině proto, aby byly splněny objednávky pro rakouské regimenty, bojující ve válce o dědictví španělské. Brzy však byla výroba znovu omezena.

jích hradištském, znojenském a jihlavském instruktoři šaštínské a švechatské manufaktury, zvaní faktoři, pořádali školení poddaných, vyučující je v předení bavlny.⁵ Protože se k předení hlásili chudí venkované i se svými dětmi, kteří neměli prostředků, aby si koupili nástroje, dávaly jim je manufaktury na úvěr. Faktoři se starali o kvalifikaci nových pracovníků, ale především přidělovali bavlnu a starali se o správné odvádění příze a vypláceli přadlákům mzdy. Každý faktor měl na starosti několik vesnic. Manufaktury jmenovaly faktorem buď některého svého zaměstnance, nebo bohatšího místního člověka. Byl v pravidelném spojení s manufakturou, která mu posílala bavlnu a odvážela přízi. Za svou práci dostával faktor odměnu, řídící se zpravidla velikostí přadláckého obvodu a množstvím odváděné příze.⁶ Přadláci pracovali doma. Pro bavlnu si chodili k faktorovi v určené dny a jemu odváděli přízi. Současně jim faktor vyplácel mzdu podle množství a kvality donesené příze.⁷

Přadláctví bavlny pro manufaktury šaštínskou a švechatskou se rozšířilo na vesnicích, kde se nepředl ani len, ani vlna. Např. manufaktura šaštínská měla několik set přadláků na panství uherčickém v 10 vesnicích, na panství Staré Hobzí v 9 vesnicích, na panství dačickém v 26 vesnicích, jemnickém v 7 vesnicích a na dalších třech panstvích v kraji hradištském v 36 vesnicích. V Čechách měla 2 faktorie spravující 24 vesnic.⁸ Švechatská manufaktura měla faktorie s početnými přadláky na jihozápadní Moravě, např. na panství telečském a v okolí Třeště.⁹ Na další rozmach moravského přadláctví bavlny působily dvě okolnosti. Jednou bylo zrušení výlučných privilegií na výrobu bavlněných tkanin, jež dosud měly manufaktury šaštínská a švechatská.¹⁰ Tím byla otevřena cesta dalším podnikatelům, kteří mohli zakládat bavlnářské manufaktury. V Čechách vznikla v té době např. velká manufaktura hr. Bolzy v Kosmonosích. Také hrabě Lobkovic věnoval pozornost bavlnářství, zakládaje manufaktury. V Rakousích zřídil bavlnářskou manufakturu v Kettenhofu hr. Blümegen a týž koncem 60. let změnil svou plátenickou manufakturu v Letovicích v podnik bavlnářský. Nové manufaktury potřebovaly přadláky a musely si je buď vyučít, nebo získat již kvalifikované přadláky pracující pro manufaktury starší. Druhým činitelem, jež pomáhal

⁵ SAB, Gub. C-12-20, císařský přípis z 29. února 1764.

⁶ Tamtéž, patrim. Letovice, bavlnářská manufaktura, zprávy o faktorích z l. 1769—1773.

⁷ Tamtéž.

⁸ Tamtéž, Gub. C-12-20, seznam vesnic, v nichž měla šaštínská manufaktura přadláky v r. 1761.

⁹ Tamtéž, Kom. kons. 1766-S14.

¹⁰ Tamtéž, Gub. C-12-20, císařský přípis z 29. února 1764. Privilegia obou manufaktur byla zrušena v r. 1763. — K. P ř í b r a m, *Geschichte der oesterreichischen Gewerbepolitik von 1740 bis 1860*, sv. I., str. 152n.

širit přadláctví bavlny, byl stát. Nedostatek pracovních sil byl citelnou překážkou rychlejšího rozmachu bavlnářství, a proto státní orgány podporovaly kursy nebo tzv. přadlácké školy, v nichž se venkovské a městské chudší obyvatelstvo, hlavně mládež, učilo příst bavlnu. Přadlácké školy se neomezovaly na bavlnářství. Stát podporoval stejně horlivě kursy pro výuku předení vlny a lnu.¹¹ Na zřízení a vedení přadláckých škol věnovaly státní orgány značné finanční prostředky. Školy byly otvírány tam, kde o ně měli manufakturní podnikatelé zájem. Např. v součinnosti s letovickým patrimoniálním úřadem proběhlo několik učebních kursů na panství letovickém, novoříšském a na statku Sádek.¹² Několik set poddaných se tak naučilo příst bavlnu a tito lidé pracovali pak pro manufaktury v Letovicích a Kettenhofu. Obdobné kursy byly pořádány na dalších místech. V nich se naučili příst bavlnu mládež i dospělí a získali možnost žít se jako pracovníci manufaktur, nenacházejíce obživu v zemědělství.¹³ V roce 1776 bylo na Moravě podle manufakturních tabulek 4818 přadláků bavlny.¹⁴ Koncem století se předením bavlny živilo jen v krajích hradištském, znojenském a jihlavském více než 10 000 lidí.¹⁵ Dalšíh několik set přadláků pracovalo pro letovickou manufakturu v kraji brněnském. V okolí Šumperka zaměstnávala početné přadláky bavlny manufaktura Klapprothova. Na severní Moravě se předení bavlny ještě více rozšířilo na počátku 19. století.¹⁶

Ve Slezsku se bavlnářství neuchytilo zvlášť pronikavě ani ve 2. polovině 18. století. Jen tu a tam se zhotovovaly polobavlněné tkaniny. V 70. letech se pokusil zavést přadláctví bavlny v Těšíně obchodník Contessa. Měl v úmyslu v budoucnosti vybudovat bavlnářskou manufakturu. Jeho plán se však nesetkal s úspěchem. Několik desítek přadláků, chudých obyvatel Těšína, sice předlo pro Contessu po několik let, Contessa však nezřídil manufakturu a přízi prodával na Slovensko obchodníkům v Žilině. Prameny o Contessově přadlácké dílně pak mlčí. Pravděpodobně brzy zanikla.¹⁷ Na konci 18. století byl počet přadláků bavlny v obou slezských krajích, opavském i těšínském, nepatrný.¹⁸

¹¹ O přadláckých školách viz podrobněji mou práci, *Plátenictví*, str. 49n.

¹² SAB, Gub. G-22-11b, stížnost letovické manufaktury na přetahování přadláků z roku 1780.

¹³ Jen na panství letovickém se vyučilo v zimě roku 1766/67 předení bavlny přes 300 poddaných. — SAB, Kom. kons. 1766-S14, zpráva brněnského kraj. úřadu ze 17. června 1767.

¹⁴ HkA, fasc. 54, manufakturní tabulky pro Moravu za rok 1776.

¹⁵ SAB, Míst. sign. 39, č. 2057, manufakturní tabulky kraje hradištského, znojenského a jihlavského za r. 1798.

¹⁶ HkA, Komerz-Komission, fasc. 8, manufakturní tabulky za rok 1812.

¹⁷ SAO, Král. úřad — 13/54a.

¹⁸ SAB, Míst. sign. 39, č. 2057. V roce 1798 bylo v opavském kraji 206 přadláků bavlny, v těšínském pouhých 20.

Ve vlnářství byl počítován hlavně nedostatek jemné vlněné příze. Přadláci, kteří pracovali pro tradiční výrobu hrubších suken, neměli zkušenosti s přípravou vlny a neuměli příst jemné druhy příze, již bylo potřeba k výrobě lepších tkanin. Nedostatek kvalifikovaných přadláků brzdil zvláště vlnářské manufaktury. Manufakturní podnikatelé, chtěli-li si opatřit tyto pracovníky, museli si je nejdříve vyučit. V roce 1755 vyšel patent, jímž stát dával směrnice pro další vývoj přadláctví vlny. Byly v něm závazné pokyny pro pěstování ovcí, směřující k tomu, aby vlna byla co nejkvalitnější. Podrobně se určovalo, jak vlnu čistit, třídít podle druhů a připravovat k předení. Vlněná příze byla rozdělena podle kvality na několik skupin. Přadláci a všichni ti, kdož se s přípravou vlny dostávali do styku, byli povinni řídit se zásadami obsaženými v patentu. Krajské úřady dostaly za úkol pečovat o zvýšení počtu lidí, kteří ovládali dokonale výrobu více druhů vlněné příze. V každém kraji měli být jmenováni instruktoři ze zkušených přadláků. Ti měli vyučovat mládež i starší lidi na venkově a ve městech, aby se předení vlny stalo záležitostí širších vrstev obyvatelstva.¹⁹ Tato státní akce, již se sledovalo rozšíření přadláctví vlny, nedosáhla však očekávaných výsledků. Vzápětí totiž přišla sedmiletá válka a státní orgány neměly ani prostředky ani příležitost, aby se věnovaly intenzivně sledování hospodářských otázek. Avšak přece jen tu a tam v některých moravských městech probíhaly kursy pro přadláky vlny. Byly pořádány péčí brněnské půjčovní banky ve spolupráci s moravským manufakturním úřadem. Půjčovní banka počala podnikat ve výrobě vlněných a polovlněných tkanin a povolala z Pruského Slezska několik odborníků, kteří vyučovali lidi v Brně, Mohelnici a v Šumperku.²⁰ Po skončení sedmileté války počal stát zasahovat do řemeslné a manufakturní výroby mnohem pronikavěji než kdykoliv předtím. V přadláctví vlny se státní pomoc osvědčila při organisování přadláckých škol. V mnoha městech a vesnicích byly pořádány v zimních měsících v letech 1765—1769 přadlácké kursy, jichž se zúčastnilo několik set dětí a značný počet dospělých. Největší zájem o zvýšení počtu přadláků měly vlnářské manufaktury. Proto se přadlácké kursy uskutečňovaly většinou z podnětu manufakturních podnikatelů s finanční podporou státu. Péčí brněnské soukenické manufaktury naučilo se příst ve městě a na předměstích v roce 1767 okolo 50 lidí.²¹ Předení vlny se rozšířilo také v Rousínově. Rousínovští pláteníci tkali pro půjčovní banku haras; později pokračoval v této výrobě místní židovský obchodník Politzer. Za přispění státu bylo v Rousínově uspořádáno několik

¹⁹ SAB, Tribunál, Normálie. Patent má datum 4. července 1755.

²⁰ Tamtéž, Gub. dodatky č. 471, zpráva půjčovní banky z 24. ledna 1757.

²¹ Tamtéž, Kom. kons. 1766-S14, zpráva moravského komerčního konsesu ze 17. června 1766.

přádláckých kursů, takže mnozí lidé se mohli živit předením vlny, získavše v kursech potřebné znalosti.²² Jen během zimy 1766 bylo v jediném kursu přes 30 účastníků. Potřeba přádláků v tomto místě byla tak veliká, že po řadu let bylo na podzim a v zimě pořádáno několik přádláckých školení.²³ Také ostatní moravské vlnářské manufaktury využívaly státní podpory a horlivě školily nové pracovníky. Např. manufaktura v Uničově získala téměř všechny své přádláky díky přádláckým školám organisovaným státními orgány.²⁴

Vlnářské a bavlnářské manufaktury musely zvyšovat kádr stálých přádláků. Podnikatel v plátenictví si mohl přízi koupit kdekoliv na trhu, nebo mu ji dodal obchodník s přízi. Nemusel zaměstnávat přádláky trvale, mimo několika odborníků, kteří předli nejlepší druhy příze, které se nedoštaly běžně koupit na trhu. Manufakturista ve vlnářství či bavlnářství si nemohl opatřit přízi na trhu, protože ani vlněná, ani bavlněná příze se prakticky na trh nedostala. Tito podnikatelé se museli spoléhat jen na přízi, kterou jim zhotovili jejich přádláci. Proto tvořila skupina těchto pracovníků nedílnou součást vlnářských a bavlnářských manufaktur. Velké manufaktury, např. Mundiho v Brně či uničovská, měly mnoho set přádláků, žen, dětí a mužů. Každá nově vzniklá manufaktura si musela nejdříve obstarat dostatečný počet těchto pracovníků a teprve pak budovala další dílny. Buď si vyučila nové lidi, nebo, což bylo častým zjevem, získala přádláky z některé jiné manufaktury, ač podobné počínání bylo státem zakázáno. V polovině 60. let byly dokonce vytvořeny tzv. přádlácké obvody a každá manufaktura dostala přidělenou sféru zájmu. Nesměla zasahovat do obvodu jiné manufaktuře. Aby byla odstraněna příležitost odvádět pracovníky poskytováním vyšších mezd, státní úřady stanovily maximální mzdové hranice, jejichž přestoupení bylo trestné.²⁵ Ovšem ani tato opatření neodstranila snahu manufakturních podnikatelů po dosažení dostatečného počtu přádláků, i když byli získáni odloučením z jiných manufaktur.

V průběhu 2. poloviny 18. století se počet přádláků vlny zvětšil, díky novým manufakturám. V roce 1776 se podle manufakturních tabulek udával počet moravských přádláků číslem 8470.²⁶ Ve Slezsku bylo v roce 1775 okolo 2000 přádláků vlny.²⁷ Koncem století předlo na Moravě a ve Slezsku okolo

²² HkA, fasc. 89, žádost A. Politzera o zřízení vlnářské manufaktury z r. 1766.

²³ SAB, Kom. kons. 1766-S14.

²⁴ Tamtéž, Kom. kons. 1765-M1, zpráva uničovského magistrátu z 8. prosince 1768.

²⁵ P ř i b r a m, c. d., str. 157; A. B e e r, *Zur Geschichte der oesterr. Volkswirtschaft unter Maria Theresia*, AUG., sv. 81, str. 38.

²⁶ HkA, fasc. 54, manufakturní tabulky pro Moravu za rok 1776.

²⁷ Tamtéž, fasc. 55, manufakturní tabulky pro Slezsko za rok 1775.

35 000—40 000 lidí vlnu pro manufaktury a řemeslníky.²⁸ Statistické údaje o počtech přadláků nejsou plně spolehlivé, protože zachycují v nejlepším případě lidi, kteří předli po celý rok. Vedle nich však mnoho obyvatel ve městech a zvláště na venkově pracovalo jen v zimě, a ti většinou nebyli započítáni do manufakturních tabulek. Avšak i když čísla o počtech přadláků jsou menší a předemím se ve skutečnosti živilo více lidí, přece i tak jsou dokladem velikého významu, jaký mělo vlnářství a částečně také bavlnářství pro chudé venkovské a městské obyvatelstvo. Předemím vlny a bavlny se na konci 18. století živilo aspoň 50 000 obyvatel. Ještě početnější byli přadláci lnu, hlavně v horských oblastech na severní Moravě a ve Slezsku.

Na vesnicích a ve městech žila početná skupina lidí bez výrobních prostředků. Někteří se živili nádenickou prací v panských lesích a na vrchnostenských dvorech. Jiní pomáhali jako nádeníci bohatším poddaným při sklizni. Možnosti obživy však nebyly pro chudinu příliš rozsáhlé. Vitaným zdrojem obživy bylo předemím, a to jak lnu, tak vlny a bavlny. V jarních a letních měsících, v době polních prací, byly pracovní příležitosti pro chudinu častější, takže se předlo méně. V zimě však byla nejživější přadlácká sezóna. Část přadláků pracovala jenom v zimě; v létě měli jiné zaměstnání, hlavně v zemědělství. Druhá část se předemím živila po celý rok. Byli to především zaměstnanci z vlnářských a bavlnářských manufaktur. Nemůžeme s jistotou říci, jak veliké procento přadláků vlny a bavlny náleželo k sezónním pracovníkům a kolik z nich se živilo jedině předemím. Pracovníci z obou těchto kategorií si získali určitou kvalifikaci. Nikdy jich nebyl přílišný nadbytek. Jestliže pracovali pro manufaktury, byli zpravidla jejich stálými zaměstnanci. Např. přadláci v letovické manufaktuře dostávali bavlnu také v létě, v době žní.²⁹ K celoročním přadlákům lze připočíst také chovance sirotčinců a trestance, kteří předli pro manufakturní podnikatele.³⁰ V přadláctví lnu tvořili stáli, celoroční pracovníci asi jednu třetinu, v nejlepším případě necelou polovinu všech přadláků. Ostatní předli jen po několik měsíců v roce. V přadláctví vlny a bavlny bylo procento stálých přadláků bezpochyby vyšší. Troufám si tvrdit, že aspoň dvě třetiny z nich náležely ke stálým přadlákům a jen menšina si předemím přivydělávala, hlavně v zimě.

Rozsáhlé změny ve vlnářství, rozšíření bavlnářství na Moravě a ve Slezsku a zvláště posílení manufakturní výroby se projevilo nejen v kvantitativ-

²⁸ SAB, Míst. sign. 39, č. 2057, manufakturní tabulky moravsko-slezských krajů za l. 1798—1806.

²⁹ Tamtéž, patrim. Letovice, zprávy z bavlnářské manufaktury; manufakturní protokol z 20. května 1782. Manufakturní správa plánovala za červen dodávku 20 balíků bavlny faktorům v Tišnově, Vyškově a v Rájci. Další bavlna měla být poslána pro faktory ve Vlašimi, Pardubicích a Náměšti n/Osl.

³⁰ O práci trestanců v tzv. přadláckých domech viz mou práci *Plátenictví*, str. 46n.

ním růstu přadláctví. Měnily se také výrobní vztahy v této rozšířené, převážně podomácké výrobě. Stále více přadláků pracovalo v manufakturách jako námezdní dělníci. Bydleli-li v místě nebo nejbližším okolí manufaktury, odebírali vlnu či bavlnu z manufakturních skladů. Pro vzdálenější přadláky zastupoval manufakturu faktor. V mnohých manufakturách pracovali přadláci společně v dílnách, jinak předli vlnu či bavlnu doma. V tom i onom případě byli ekonomicky závislí na manufakturním podnikateli, nemajíce svých výrobních prostředků. Před rokem 1781, v době existence nevolnických poměrů, byli přadláci, bydlící na vesnicích a v poddanských městech, v nevolnických svazcích ke své pozemkové vrchnosti se vším, co z tohoto postavení po stránce hospodářské a společenské vyplývalo. Chtěl-li manufakturní podnikatel získat jako pracovní síly nevolné přadláky, musel mít svolení jejich vrchnosti; pokud ovšem manufakturu nevlastnil feudál a přadláci nebyli jeho poddanými. Vrchnosti udělovaly taková povolení vesměs bez obtíží. Přadláctví jim totiž přinášelo mnoho výhod. Jejich nejchudší poddaní našli obživu a mohli proto snadněji platit vrchnostenské a kontribuční dávky. Manufakturiisté platili feudálům značně vysoké sumy peněz za svolení, že jim poskytnou poddané jako pracovníky. Např. hrabě Blümegen jako majitel bavlnářských manufaktur v Kettenhofu a Letovicích platil vrchnostenským úřadům za faktorie ve Vyškově, Tišnově, Vlašimi a pravděpodobně také za ostatní 1 zl. tzv. doneur z každého centnýře bavlněné příze, kterou odvedli poddaní přadláci.³¹ Poddaný, jenž pracoval pro některou manufakturu, nezbavil se feudálně nevolnických vztahů ke své vrchnosti; avšak jako zaměstnanec manufaktury byl námezdním dělníkem. Tento člověk byl prakticky ve dvou sférách výrobních poměrů. Jako poddaný plnil povinnosti své feudální vrchnosti a jako zaměstnanec manufaktury byl v kapitalistických výrobních vztazích ke svému zaměstnavateli. Prolínání dvou výrobních poměrů bylo zákonitým zjevem v období přechodu od feudalismu ke kapitalismu.

Po zrušení nevolnictví se feudální závislost přadláků uvolnila. Venkovská chudina mohla odcházet z panství a stěhovat se do měst nebo blíže k manufakturám, v nichž nacházela obživu. Platnosti pozbyly také úmluvy manufakturních podnikatelů s vrchnostmi ve věci zaměstnávání poddaných. Manufakturiisté měli volnost najít si nejnvýhodnější pracovní síly jak ve městech, tak na venkově.

V přadláctví lnu existovalo ještě hluboko do 18. století silné mimoekonomické násilí. Projevovalo se nuceným výkupem, jehož užívaly vrchnosti při obchodě s přízí svých poddaných, odváděním rozličných přadláckých po-

³¹ SAB, Patrim. Letovice, bavlnářská manufaktura, manufakturní protokol, z 15. ledna 1782.

platků a také předem vrchnostenského lnu v robotě. S povinností příst vrchnostenskou vlnu se však setkáváme jen sporadicky. Např. na panství vsetínském předli poddaní vrchnostenskou vlnu a venkovští soukeníci z ní tkali sukno v rámci robotní povinnosti.³² Robotní předení vlny však bylo spíše výjimkou než pravidlem. O robotním předení bavlny se pak nedá vůbec mluvit. Feudálové nemohli vykořisťovat poddané ani pokud šlo o nucený výkup vlněné, a tím méně bavlněné příze, protože obchod s těmito druhy příze neexistoval v důsledku zvláštního charakteru ve zpracování obou těchto surovin. Je však více než pravděpodobné, že mnozí feudálové si osobovali právo přednostního odkupu vlny od svých poddaných a sami s ní výhodně obchodovali.³³ V některých manufakturách, jejímiž vlastníky byli feudálové, mohli ve vztazích ke svým poddaným přadlákům užívat některých forem nátlaku z titulu funkce pozemkové vrchnosti, např. v otázce mezd, nucení pracovat v manufaktuře apod. Mimoekonomické násilí ve vlnářských a bavlnářských manufakturách vedených feudály, pokud šlo o vztahy k poddaným přadlákům, nebylo příliš křiklavé. Nedochovaly se o něm podstatnější zmínky ani ve zprávách státních orgánů, které sledovaly pečlivě situaci téměř v každé manufaktuře.³⁴ Stát však legalisoval v přadláctví některé formy mimoekonomického násilí. Jednou z nich byla nucená práce v tzv. přadláckých domech. Byli do nich posíláni lidé, kteří byli tehdejší společností přítěží, ať už to byli tuláci, žebráci, sirotci, nebo provinileci vůči zákonům, jako zloději, neposlušní poddaní apod. Přadlácké domy v 50. letech 18. století neměly, až na výjimečné případy, dlouhého trvání. Nepřinesly ani většího užitku moravské a slezské výrobě vlněných a bavlněných tkanin.³⁵ Pro některé manufaktury, např. v Brně, pracovali jako přadláci sirotci, také pod tlakem mimoekonomického násilí.³⁶

V předení vlny a bavlny se mimoekonomické formy donucení neprosadily zdaleka tak intenzivně, jako v předení lnu. Kapitalistické výrobní vztahy se v těchto druzích předení formovaly daleko rychleji a přímočařeji než v typicky venkovském, polofeudálním zpracování lnu. Téměř všichni přadláci vlny a bavlny zpracovávali surovinu, kterou jim dával podnikatel. Výjimkou byli přadláci, pracující jako rodinní příslušníci drobných výrobců. Za svou práci dostávali mzdu. Kapitalistické vykořisťování této skupiny lidí bylo zřejmé, nejsouc nijak zastíráno formální samostatností přadláků, jak jsme toho svědky v přadláctví lnu. Mnozí přadláci lnu si opatrovali len „koupí“

³² SAUH, Patrim. Vsetín, účty z 1. pol. 18. stol.

³³ Tamtéž.

³⁴ O výskytu mimoekonomického násilí se zmiňují ve své práci *Pláteníci*, str. 117n. Všimám si výrobních vztahů v plátenických manufakturách.

³⁵ Tamtéž, str. 46n.

³⁶ SAB, Kom. kons. 1763-P13.

u obchodníků a přízi jim zase „prodávali“. Formálně byli sice samostatnými podomáckými výrobci, ve skutečnosti však byli stejně jako přadláci vlny a bavlny námezdními dělníky. *Přadláci vlny a bavlny*, zvláště ti, kteří pracovali v manufakturách, *tvorili součást manufakturního dělnictva*.